

<https://helda.helsinki.fi>

Sukulaisten auttaminen

Danielsbacka, Mirkka

Gaudeamus

2020

Danielsbacka , M , Hämäläinen , H & Tanskanen , A 2020 , Sukulaisten auttaminen .
julkaisussa M Danielsbacka , H Hämäläinen & A O Tanskanen (toim) , Suomalainen
auttaminen . Gaudeamus , Sivut 31-59 .

<http://hdl.handle.net/10138/327485>

publishedVersion

Downloaded from Helda, University of Helsinki institutional repository.

This is an electronic reprint of the original article.

This reprint may differ from the original in pagination and typographic detail.

Please cite the original version.

2

SUKULAISTEN AUTTAMINEN

Mirkka Danielsbacka, Antti O. Tanskanen & Hans Hämäläinen

Perhe- ja sukulaissuhteet ovat jo pitkään olleet tärkeitä tutkimus-aiheita sekä evolutiivisessa että sosiaalitieteellisessä tutkimuksessa, mutta tutkimuserinteiden välinen vuoropuhelu on usein loistanut poissaolollaan. Poikkitieteelliselle lähestymistavalle on kuitenkin tarvetta, koska keskustelun puute eri alojen välillä ehkäisee tieteellisen tiedon kumuloitumista ja näin ollen tietämystämme ihmisten sosiaalisesta käyttäytymisestä.

Evolutiivisten ja sosiaalitieteellisten lähestymistapojen eräänä keskeisenä erona on ollut se, kuinka paljon tutkimus kohdistuu niin sanottuihin ultimaattisiin (perustaviin) ja proksimaattisiin (läheisiin) selityksiin.¹ Ultimaattiset selitykset pyrkivät vastaamaan miksi-kysymyksiin ja proksimaattiset selitykset kuinka-kysymyksiin. Ultimaattiset selitykset siis keskittyvät siihen, *miksi* luonnonvalinta on voinut suosia tietyn piirteen kehittymistä, proksimaattiset selitykset puolestaan siihen, *kuinka* tämä luonnonvalinnan muokkaama ”toimintatarkoitus” voidaan saavuttaa.² Ultimaattisiin syihin liittyen voidaan esimerkiksi kysyä, miksi ihmisillä on taipumus sukulaisten suosimiseen. Proksimaattiset kysymykset taas koskevat sukulaisten auttamiseen yhteydessä olevia tekijöitä, kuten ihmisten mahdollisuuksia auttaa muita ja ihmisten avuntarpeita. Evoluutioteoriaa hyödyntävät tutkijat ovat perinteisesti olleet sosiaalitieteilijöitä kiinnostuneempia

ultimaattisista syistä, kun taas sosiaalitieteilijät ovat keskittyneet tarkastelemaan proksimaattisia selityksiä. Esimerkiksi sosiologien parissa tyypillinen näkemys on, että sosiologian keskeinen tehtävä on tutkia erilaisia sosiaalisia mekanismeja tai niin kutsuttuja keskitason teorioita.³ On kuitenkin tärkeää ymmärtää, että ultimaattiset ja proksimaattiset selitykset eivät ole toisilleen vastakkaisia vaan ennemminkin toisiaan täydentäviä ja että ne toimivat teoreettisen selittämisen eri tasoilla.

Käytännössä sosiaalitieteilijät ja evolutiivista tutkimusta tekevät usein tarkastelevat samoja ilmiöitä, kuten sukulaisavun kohdistumista perhesukupolvien ketjussa tai sukulaisavun antamiseen liittyviä sukupuolieroja. Evolutiivisessa tutkimuksessa korostetaan luonnonvalinnan myötä kehittyneitä käyttäytymistaitumuksia, kun taas sosiaalitieteellisessä tutkimuksessa painotetaan enemmän sosialisatioprosessin ja kulttuurisen ympäristön vaikutuksia ihmisten toimintaan. Tämän vuoksi teoreettiset ennusteet ja selitykset tutkimuslöydöksille ovat erilaisia, vaikka itse löydökset olisivatkin samanlaisia.

Sosiaalitieteellisessä tutkimuksessa on esimerkiksi korostettu sitä, että auttaminen suuntautuu vanhemmilta sukupolvilta nuoremmille, koska vanhemmat sukupolvet ovat nuorempia kiinnostuneempia perheen säilymisestä ja jatkuvuudesta. Evolutiivisessa tutkimuksessa tämän ilmiön perustavaksi syyksi on esitetty – usein tiedostamatonta – taipumusta panostaa aikaa ja muita resursseja nuorempiin sukulaisiin, koska se voi edesauttaa yksilön geenien siirtymistä tuleviin sukupolviin. Vastaavasti auttamiseen liittyvien sukupuolierojen kohdalla evolutiivinen tutkimus painottaa, että naisilla on evoluution myötä kehittyneitä taipumuksia, jotka selittävät, miksi naiset hoivaavat sukulaisiaan keskimäärin miehiä enemmän. Sosiaalitieteilijät taas tähdentävät sukupuolirooleja muovaavien sosialisatioprosessien merkitystä. Vaikka tieteenalat lähestyvät ilmiöitä eri tavoin, molempien oletukset voivat

pitää paikkansa: naisilla saattaa olla evoluution myötä kehittynyt taipumus hoivata läheisiään miehiä enemmän, ja tämä taipumus voi vahvistua sosialisatioprossin myötä. Tämän kirjan keskeinen väite on, että evolutiivisten ja sosiaalitieteellisten näkökulmien yhdistäminen auttaa muodostamaan tarkemman kokonais kuvan ihmisten sosiaalisesta käyttäytymisestä.

Tässä kirjassa hyödynnetään evolutiivisen perhetutkimuksen teorioita. Evolutiivinen perhetutkimus kuuluu laajempaan *evolutiivisen sosiaalitieteen* tutkimusalaan, joka on jo kansainvälisesti vakiintunut mutta Suomessa vielä vähemmän tunnettu.⁴ Poikkitieteellisyttä korostava evolutiivinen sosiaalitiede yhdistää evolutiivisen tutkimuksen (evoluutiobiologia, evoluutiopsykologia, evoluutioekologia) teorioita ja tuloksia sosiaali- ja yhteiskuntatieteisiin (kuten sosiologia, antropologia, väestötiede ja taloustiede).

Tässä luvussa käsittelemme kirjan teoreettisia lähtökohtia ja esittelemme keskeiset perhesuhteita koskevat evolutiiviset ja sosiaalitieteelliset teoriat. Ne liittyvät muun muassa seuraaviin kysymyksiin: Miksi ihmisillä on vahva taipumus auttaa sukulaisiaan? Miksi sukulaissuhteissa puolestaan on sukulaisuuden asteen, sukupuolen ja sukulinjan mukaisia eroja? Entä kuinka avuntarpeet ja auttamismahdollisuudet muovaavat ihmisten käyttäytymistä? Keskitymme pääasiassa sukulaissuhteisiin. Tämä osion myöhemmissä luvuissa taas käsitellään tarkemmin muiden kuin sukulaisten välisiä suhteita (luku 3) sekä hyvinvointivaltion ja epävirallisen auttamisen välisiä mekanismeja (luku 4).

YHTEISÖLLINEN KASVATTAMINEN

Ihmislajin ominaispiirteisiin kuuluu yhteisöllinen kasvattaminen: lasten kasvatukseen on läpi ihmislajin historian osallistunut äidin lisäksi muita henkilöitä, niin kutsuttuja apuvanhempia (biologiassa näistä käytetään englanninkielistä termiä *alloparents*).⁵

Apuvanhempina ovat varhaisissa ja traditionaalisissa ihmis-yhteisöissä usein toimineet isän ohella lapsen vanhemmat sisarukset, äidin sisarukset, lapsen isovanhemmat sekä muut sukulaiset ja äidin ystävät. Nykyisin apuvanhempien joukkoon kuuluvat edellä mainittujen lisäksi myös esimerkiksi päiväkotien työntekijät. Yhteisöllinen kasvattaminen on ihmisten ohella tyypillistä myös joillakin muilla lajeilla, esimerkiksi Kalaharin nelisormimangusteilla ja Afrikan villikoirilla. Nykykäsityksen mukaan noin kolme prosenttia nisäkkäistä, kymmenen prosenttia linnuista sekä muutamat kalalajit ovat yhteisöllisiä kasvattajia. Lähimpien ”sukulaistemme” eli simpanssien, orankien ja gorilloiden joukossa me ihmiset olemme kuitenkin poikkeus, sillä muiden ihmisapinoiden parissa emo on melkein aina yksin vastuussa jälkeläistensä hoitamisesta.⁶

Evoluutioteoreetikkojen mukaan ihmiset ovat yhteisöllisiä kasvattajia, koska siitä on ollut ihmislajille paljon hyötyä. Yhteisöllinen kasvattaminen on mahdollistanut muun muassa suuremman perhekoon, tiheämmät synnytysvälit ja pitkän lapsuusajan.⁷ Verrattuna moniin muihin nisäkäslajeihin ihmislapset syntyvät varsin kehittymättöminä, ja he tarvitsevat poikkeuksellisen pitkään hoivaa ja huolenpitoa, koska suurten aivojen kehittyminen on hidasta ja vie paljon energiaa.⁸ Mikäli lapsi on täysin riippuvainen äidin jatkuvasta hoivasta, mahdollisuus hankkia lisää jälkeläisiä on vähäinen. Tästä voisi päätellä, että ihmisillä synnytysvälit olisivat erityisen pitkiä, mutta kuten edellä todettiin, näin ei kuitenkaan ole. Niin kutsutuissa luonnollisen syntyvyyden ja kuolleisuuden populaatioissa eli nykyisissä metsästäjä-keräilijöiden yhteisöissä synnytysvälit ovat keskimäärin noin kolme vuotta. Myös tämän päivän Suomessa synnytysvälit ovat keskimäärin samaa luokkaa, mutta suuri osuus (noin 40 prosenttia) saa lapsensa noin kahden vuoden välein.⁹ Sitä vastoin orankinaaraat synnyttävät keskimäärin kahdeksan ja simpanssinaaraat 5–6 vuoden välein.¹⁰

Yhteisöllinen kasvattaminen on siis voinut olla evoluution ratkaisu ihmislajin menestyksen kannalta keskeiseen kysymykseen eli siihen, kuinka aivojen koko voi kasvaa ilman, että syntyvyys laskee liian alhaiseksi.¹¹

Yhteisöllinen kasvattaminen on eräs syy ihmisten perhe- ja sukulaisuussuhteiden monimuotoisuuteen ja monimutkaisuuteen. Monet ydinperheen ulkopuoliset henkilöt osallistuvat lasten hoivaamiseen ja kasvattamiseen.¹² Ihmisperheen laajuutta ja monimuotoisuutta kuvaa myös se, miten paljon meillä on nimityksiä eri sukulaisille. Suomen kielessä esimerkiksi puolison kautta tuleville uusille sukulaisille on tyypillisesti oma nimityksensä, kuten anoppi, appi, vävy, miniä, käly, lanko, kyty, nato ja niin edelleen. Isovanhempien tärkeydestä apuvanhempien joukossa puolestaan saattavat kertoa monet eri nimet, joilla isovanhempia voidaan kutsua: isoäiti, mummi, mummo, mummu, mamma sekä isoisä, vaari, pappa, ukki ja taata.

VERI ON VETTÄ SAKEAMPAA

Miksi valtaosa yhteisölliseen kasvattamiseen osallistuvista ”apuvanhemmista” on sukua lapselle? Tätä kysymystä pohti jo vuosisata sitten suomalainen sosiologi ja moraalifilosofi Edward Westermarck (1862–1939), jota on kutsuttu myös maailman ensimmäiseksi sosiobiologiksi.¹³ Westermarckin mukaan ihmisillä on valmiudet tiettyihin perhetunteisiin, joihin kuuluvat äidin ja isän hoivavietti sekä rakkaus lastaan kohtaan, puolisoiden välinen rakkaus ja mustasukkaisuus, isovanhempien rakkaus lapsenlapsiinsa, sisarusten keskinäinen kiintymys sekä inestiaaversio eli vastenmielisyys seksuaaliseen kanssakäymiseen lähisukulaisen kanssa.¹⁴ Seuraavaksi käsittelemme sukulaisten välisten perhetunteiden evolutiivista alkuperää tarkemmin. Väärinkäsitysten välttämiseksi

ensin on kuitenkin syytä mainita muutama huomio evolutiivisten teorioiden taustaoletuksista.

Ensinnäkin evolutiiviset teoriat ja niiden oletukset koskevat populaatioita eivätkä yksittäistapauksia, minkä vuoksi niistä muodostettuja hypoteeseja tulisi mieluiten testata laajoilla ja väestötasolle yleistettävillä aineistoilla. Toisekseen teoreettiset oletukset pitävät sisällään lisäehdon ”kaiken muun ollessa tasan”. Tämä tarkoittaa, että evolutiivisia hypoteeseja testattaessa on huomioitava muut mahdolliset väliin tulevat tai sekoittavat tekijät, jotka voivat vaikuttaa tuloksiin. Nämä tekijät liittyvät usein erilaisiin tarve- ja mahdollisuusrakenteisiin, ja käytännössä sellaisia ovat muun muassa ikä, terveydentila, taloudellinen tilanne ja sukulaisten välinen asuinetäisyys. Kolmanneksi evolutiivisessa tutkimuksessa kiinnitetään huomiota tiedostamattomiin motiiveihin käyttäytymisen taustalla. Tietoisella tasolla ihmisten toimintaa ei suinkaan katsota ohjaavan pyrkimys oman kokonaiskelpoisuutensa maksimoimiseen, vaan ennemminkin kyse on siitä, että yksilöt seuraavat tunteitaan, vaistojaan ja ympäristön vihjeitä, jotka johtavat tietynlaiseen käyttäytymiseen.

Evolutiiviseen tutkimukseen on usein liitetty niin kutsuttu naturalistinen virhepäätelmä. Sillä tarkoitetaan oletusta, että mikäli jollekin käyttäytymispiirteelle voidaan osoittaa evolutiivinen alkuperä, se olisi tästä syystä moraalisesti hyväksyttävää tai suositeltavaa. Vaikka käyttäytymistaipumuksella olisi evolutiivinen alkuperä, tämä ei suinkaan tarkoita, että tällaista käyttäytymistä pitäisi kannustaa tai tukea. Esimerkiksi ihmisten taipumus sukulaisten suosimiseen eli nepotismiin on laajalti tunnettu, mutta riippuu tilanteesta, pidetäänkö tämän taipumuksen mukaan toimimista moraalisesti hyväksyttävänä. Mikäli nepotismi ilmenee vaikkapa omien pienten lasten hoivaamisena, sitä yleensä pidetään moraalisesti kannatettavana. Jos taas työnantaja palkkaa

epäpätevän sukulaisten jonkun pätevän ehdokkaan sijaan, tätä tava-
taan pitää moraalisesti tuomittavana.

Evolutiivisissa teorioissa puhutaan usein investoinneista, resursseista, hyödyistä ja kustannuksista. Taloustieteelliseltä kuu-
lostava terminologia selittyy pitkälti sillä, että suuri osa alan vai-
kutusaltaisimmista teorioista kehiteltiin 1960- ja 1970-luvuilla,
jolloin taloustieteellinen termistö oli keskiössä.¹⁵ Erona talous-
tieteellisiin tutkimuksiin evolutiivisissa tutkimuksissa selitetään
usein tiedostamatonta toimintaa. Esimerkiksi investoinneilla
sukulaisiin tarkoitetaan kaikkea apua ja tukea, joka voi lisätä inves-
toinnin kohteen kokonaiskelpoisuutta minkä tahansa investoijan
omaa kokonaiskelpoisuutta lisäävän tekijän kustannuksella. Koska
evolutiivisessa tutkimuksessa useilla termeillä on erilainen sisältö
kuin taloustieteellisessä tutkimuksessa, ei sekaannuksia eri alojen
edustajien välillä ole aina voitu välttää.

Sukulaisten välisiin perhetunteisiin liittyvä ensimmäinen
evolutiivisesti tärkeä jaottelu on eronteko geneettisten sukulaisten
ja muiden välillä. Evoluutiobiologi William D. Hamiltonin
kehittämä *sukulaisvalinnan teoria* (ks. tietolaatikko 2.1) ennus-
taa, että kun kaikki muut tekijät ovat tasan, niin mitä läheisempää
sukua henkilöt ovat, sitä enemmän he tarjoavat toisilleen pyyttee-
töntä apua.¹⁶ Sukulaisvalinnan teoria perustuu ajatukseen, että
oman lisääntymisen ohella myös geneettisten sukulaisten lisään-
tymisestä on hyötyä yksilön omien geenien leviämisen kannalta.
Tämän vuoksi ihmisille on evoluution saatossa kehittynyt taipu-
mus panostaa suuri määrä aikaa ja muita resursseja sukulaisiinsa.

*Tietolaatikko 2.1. William D. Hamilton
ja sukulaisvalinnan teoria*

Englantilainen evoluutiobiologi William D. Hamilton (1936–2000) oli sosiobiologian edelläkävijöitä ja yksi 1900-luvun tärkeimmistä evoluutioteoreetikoista.¹⁷ Hän on tullut tunnetuksi erityisesti vuonna 1964 julkaistuissa artikkeleissa muotoilemastaan sukulaisvalinnan teoriasta (*kin selection theory*)¹⁸, jota kutsutaan myös kokonaiskelpoisuusteoriaksi (*inclusive fitness theory*) ja Hamiltonin säännöksi (*Hamilton's rule*).

Sukulaisvalinnan teoria selittää, miten sukulaisten auttaminen voi edistää yksilön geenien selviytymistä ja siten auttamistaipumuksen yleistymistä populaatiossa. Ihmisen ohella se selittää useiden muidenkin lajien, kuten joidenkin hyönteisten, lintujen ja kädellisten, käyttäytymistä. Sukulaisvalinnan teorian mukaan mitä läheisempää sukua yksilöt ovat keskenään, sitä taipuvaisempia he ovat ”investoimaan” toisiinsa. Tämä perustuu siihen, että yksilö voi lisätä kokonaiskelpoisuuttaan (*inclusive fitness*) eli geeniensä selviytymistä tulevaisuuden sukupolvissa paitsi lisääntymällä itse (*direct fitness*) myös tukemalla sukulaisensa lisääntymismenestystä (*indirect fitness*).

Sukulaisvalinnan teoria voidaan ilmaista kaavalla $B_r > C$, jossa B (*benefit*) tarkoittaa hyötyä investoinnin vastaanottajalle, r (*relatedness*) sukulaisuuden astetta investoijan ja investoinnin vastaanottajan välillä ja C (*cost*) investoijalle aiheutuvaa kustannusta hänen panostuksestaan. Hyödyt ja kustannukset määrittävät investointien vaikutuksista yksilön lisääntymisnäkyymiin. Hamiltonin säännön mukaan panostuksesta seuraavan hyödyn pitää siis olla siitä aiheutuva kustannuksia suurempi, ja mitä läheisempään sukulaiseen

investoinnit kohdistuvat, sitä helpommin tämä ehto täyttyy. Toisin sanoen kokonaiskelpoisuuden näkökulmasta voi olla hyödyllistä auttaa lähisukulaisia, vaikka avun kustannukset olisivat korkeat. Sitä vastoin panostukset kaukaisempiin sukulaisiin eivät ole yhtä kannattavia. Teorian mukaisesti geneettisten sukulaisten auttaminen, erityisesti alenevassa polvessa, lisää todennäköisyyttä sille, että omat geenit jatkuvat tulevissa sukupolvissa.

Sukulaisvalinnan teorialla on ollut valtava vaikutus myöhempään evolutiiviseen tutkimukseen, ja sitä on sovellettu biologian ohella muun muassa psykologiassa, sosiologiassa, antropologiassa ja taloustieteessä. Hamiltonin säännöstä seuraavat ennusteet ovat osoittautuneet hyödyllisiksi apuvälineiksi useiden ihmisten ja muiden eläinten käyttäytymispiirteiden ja -ilmiöiden tutkimisessa.¹⁹

Ihmiset jakavat 50 prosenttia geeneistään (biologisten) lastensa ja vanhempiensa kanssa. Myös täyssisarusten kanssa jaetaan keskimäärin 50 prosenttia samoja geenejä. Lastenlastensa, sisarustensa lasten sekä tätiensä, setiensä ja enojensa kanssa kullakin meistä on yhteisiä geenejä keskimäärin 25 prosenttia. Taulukossa 2.1 on esitetty keskimääräiset sukulaisuuden asteet eri sukulaisryhmien välillä olettaen, että puoliset eivät ole sukua keskenään. Nykyisissä länsimaissa näin harvemmin onkaan, mutta aikaisemmissa yhteiskunnissa ja eräissä metsästäjä-keräilijä-heimoissa serkusavioliitot ovat olleet verrattain yleisiä.²⁰ Sukulaisvalinnan teoria siis olettaa, että ihmiset investoivat todennäköisemmin läheisempiin sukulaisiin kuin kaukaisempiin sukulaisiin tai ei-sukulaisiin. Lisäksi ihmisillä on taipumus auttaa sukulaisiaan lisääntymisunsaun,ta,

eli panostukset kohdistuvat todennäköisemmin alas- kuin ylöspäin perhesukupolvien ketjussa, vaikka sukulaisuuden aste olisi sama. Tämä tarkoittaa esimerkiksi sitä, että mikäli henkilöllä on

Taulukko 2.1. Sukulaisuuden aste (R) eri henkilöiden välillä.

Lähde: Tanskanen & Danielsbacka 2019, 19.

	R = 100 %	R = 50 %	R = 25 %	R = 12,5 %	R = 0 %
Sama sukupolvi	Identtiset kaksoset	Täyssisarukset	Puolisisarukset	Serkut	Puolisot
		Ei-identtiset kaksoset			Adoptio-sisarukset, uusperheiden sisarukset
Vanhempi sukupolvi		Vanhemmat	Isovanhemmat	Isoisovanhemmat	Adoptiovanhemmat
			Tädit, sedät, enot	Tädit, sedät, enot, jotka ovat vanhempien puolisisaruksia	Äiti- ja isäpuolet
					Isovanhempi-puolet
Nuorempi sukupolvi		Lapset	Lapsenlapset	Lapsenlapsenlapset	Adoptiolapset
		Sisarusten lapset identtisten sisarusten kautta	Sisarusten lapset täyssisarusten kautta	Sisarusten lapset puolisisarusten kautta	Lapsipuolet
			Sisarusten lapset ei-identtisten kaksosten kautta		Adoptiolapsenlapset
					Lapsenlapsipuolet

yhtäläiset mahdollisuudet auttaa niin omia vanhempiaan kuin lapsiaan ja mikäli avuntarve on kaikilla sama, annetaan apua todennäköisemmin omille lapsille.²¹

Sosiobiologi Robert Trivers sovelsi Hamiltonin kehittämää yleistä sääntöä selittämään vanhempien käyttäytymistä. Triversin teoria *vanhemmuuden investoinnista* (ks. tietolaatikko 2.2) koskee kaikkia ”investointeja”, joita vanhemmat tekevät lapsiinsa ja jotka ovat samalla pois heidän mahdollisuuksistaan investoida omaan lisääntymismenestykseensä.²² Vanhemmuuden investoinnin voi laajentaa myös isovanhemmuuteen, jolloin tarkoitetaan isovanhempien lapsenlapsiinsa tekemiä suoria ja epäsuoria investointeja. Suoria investointeja ovat esimerkiksi ajan viettäminen lapsenlapsen kanssa, rahan tai muun materiaalsen tuen antaminen, hoiva, kaikenlainen käytännön apu sekä emotionaalisen tuen tarjoaminen. Epäsuorista investoinneista puhutaan, kun kohteena on lapsenlapsen sijaan ensisijaisesti tämän vanhemmat. Varsinkin lapsenlapsen ollessa pieni perheelle annettu käytännön apu ja taloudellinen tuki tapaavat hyödyttää myös häntä.

*Tietolaatikko 2.2. Robert Trivers ja
vanhemmuuden investoinnit*

Robert Trivers (s. 1943) on yhdysvaltalainen evoluutiobiologi ja sosiobiologi, joka tunnetaan muun muassa vastavuoroisuutta, vanhemmuuden investointeja sekä vanhempien ja lasten välistä konfliktia käsittelevistä teorioistaan.²³ Lisäksi hän on tarkastellut itsepetosta evolutiivisena strategiaana.²⁴ Triversille on ominaista jatkuva uusiin tieteenaloihin tutustuminen ja erilaisten tiedeperinteiden yhdistäminen. Kuvaavaa on, että alun perin hän ryhtyi opiskelemaan matematiikkaa mutta

kiinnostui opiskeluaikanaan juridiikasta ja valmistui lopulta maisteriksi historiasta. Omien sanojensa mukaan Triversistä tuli evoluutiobiologi vuonna 1964, jolloin hän tutustui luonnonvalintaa koskevaan tutkimukseen ja Hamiltonin sukulaisvalinnan teoriaan. Tämän myötä Trivers päätyi tekemään väitöskirjansa evoluutiobiologian alalla Harvardin yliopistossa ja sittemmin hän on vakiinnuttanut paikkansa yhtenä merkittävimmistä moderneista evoluutioteoreetikoista.²⁵

Triversin muotoilema teoria vanhemmuuden investoinnista perustuu ajatukseen, että lajeilla, joilla jälkeläisten selviytyminen ja lisääntyminen ovat riippuvaisia vanhempien tarjoamasta hoivasta, luonnonvalinta on suosinut sellaisia vanhempia, jotka ovat olleet valmiita tekemään ”kalliita” investointeja jälkeläisiinsä.²⁶ Investoimalla jälkeläisiinsä vanhemmat voivat lisätä omaa kokonaiskelpoisuuttaan, minkä vuoksi Triversin teoriaa pidetään Hamiltonin säännön laajenuksena (ks. tietolaatikko 2.1). Vanhemmuuden investointi -teoria huomioi kuitenkin myös sukupuolten välisen eron investointien kustannuksissa. Raskauden ja imetyksen myötä nisäkäснаarailla pakollisen investoinnin määrä jälkeläisiin on selvästi suurempi kuin uroksilla. Uroksilla investoinnin määrä on valinnaisempi ja vahvasti riippuvainen isyyden varmuudesta.

Vanhemmuuden investointi -teoria korostaa omien jälkeläisten auttamista, mutta vanhemman ja lapsen välinen suhde ei ole evoluutioteoreettisesti tarkasteltuna täysin harmoninen. Vanhempi-lapsi-konfliktiksi kutsuttu ristiriita kumpuaa siitä, että sopiva määrä yhteen lapseen kohdistuvia investointeja vaihtelee sen mukaan, lähestytäänkö asiaa vanhempien vai lasten näkökulmasta.

Lapsen ”kannattaa” yrittää saada itselleen mahdollisimman suuri osuus vanhempiansa investoinneista, koska se tavallisesti hyödyttää häntä itseään eniten. Vanhemmilla investointi yhteen lapseen puolestaan vähentää mahdollisuuksia investoida muihin jälkeläisiin. Vanhemman näkökulmasta kaikkea aikaa ja muita resursseja ei kannata kohdistaa pelkästään yhteen lapseen, vaan omien geenien selviytymiseksi parempi strategia on panostaa myös muihin lapsiinsa. Näin ollen vanhempi–lapsi-konfliktiin liittyy keskeisesti sisarusten välinen kilpailu vanhempien rajallisista resursseista (aiheesta tarkemmin alaluvussa ”Siskot ja veljet”).²⁷

SUKULAISTEN TUNNISTAMINEN

Sukulaisten suosiminen ja heihin investoiminen edellyttää, että suosimisen tai investoinnin kohteena oleva henkilö ensin tunnistetaan sukulaiseksi. Niinpä esimerkiksi edellä esitetyn Hamiltonin säännön voisi muotoilla myös seuraavasti: mitä enemmän henkilöillä on syytä *olettaa*, että he ovat läheistä sukua keskenään, sitä enemmän he tarjoavat toisilleen pyyteetöntä apua. Lukuun ottamatta sukulaisuussuhdetta omaan äitiin kaikki muut ihmisten sukulaisuussuhteet ovat enemmän tai vähemmän epävarmoja, minkä vuoksi sukulaisuus täytyy ”päätellä” erilaisten siitä kertovien suorien tai epäsuorien vihjeiden avulla. Suorat vihjeet voivat olla fyysisiä tai psyykkisiä, kuten ulkonäön, luonteen tai persoonallisuuden samankaltaisuus, ja henkilö voi verrata näitä oletettuun sukulaiseensa joko itsensä (esimerkiksi kuinka paljon itse muistutan isänäitiäni) tai jonkun jo tunnistetun sukulaisen kautta (esimerkiksi kuinka paljon isäni muistuttaa omaa äitiään). Valtaosa sukulaisten tunnistamisesta tapahtuu kuitenkin tiedostamatta, epäsuorien ympäristöstä tulevien vihjeiden välityksellä.²⁸ Esimerkiksi yhdessä asuminen lapsuudessa on tärkeä epäsuora vihje sukulaisuudesta ja auttaa tunnistamaan omat sisarukset.

Sukulaisten tunnistaminen on tärkeää sukusiitoksen välttämiseksi eli sen vuoksi, etteivät lähisukulaiset, kuten biologiset sisarukset, hanki jälkeläisiä keskenään. Sukusiitos on erittäin haitallista yksilöiden lisääntymismenestyksen kannalta, minkä vuoksi luonnonvalinnan prosessi on tuottanut mekanismeja sukusiitoksen välttämiseen. Sukusiitoksen haittoja ovat muun muassa perinnöllisten sairauksien lisääntyminen.²⁹

Aiemmin jo mainittu *insestiaversio* eli seksuaalinen vastenmielisyys kehittyy niitä perheenjäseniä kohtaan, joiden kanssa ollaan paljon tekemisissä lapsuudessa.³⁰ Insestiaversiota kutsutaan myös Westermarck-efektiksi, koska Edward Westermarck huomioi ensimmäisenä, että lapsuusaikainen läheisyys ja yhdessä asuminen toimivat tärkeinä vihjeinä sukulaisten tunnistamiselle ja näin ehkäisevät inestisten suhteiden syntyä. Vaikka Westermarck ei itse testannut kehittämäänsä teoriaa empiirisesti, ovat useat myöhemmin tehdyt tutkimukset tukeneet hänen tekemiään oletuksia.³¹ Lapsuudenaikaisen yhdessä asumisen lisäksi äidin näkeminen toistuvasti hoivaamassa toista pientä lasta voi olla selvä vihje sukulaisuudesta ja johtaa siihen, että yksilö kokee toisen lähisukulaisekseen. Tämä tosin voi päteä vain vanhempien sisarusten kohdalla, jotka voivat nähdä äitinsä hoivaavan nuorempaa sisarusta.³²

Äidin ohella myös äidinäiti voi olla varma sukulaisuudestaan biologiseen lapsenlapsensa, minkä vuoksi äidin ja äidinäidin kohdalla ei ole tarvetta sukulaisuuden tunnistamismekanismeille. Sen sijaan isän ja isän puoleisten sukulaisten biologinen sukulaisuus isän oletettuun lapseen ei ole lähtökohtaisesti varmaa, ja erilaiset vihjeet sukulaisuudesta ovatkin tärkeitä, jotta tunne sukulaisuudesta vahvistuu (isyyden epävarmuutta käsitellään enemmän jäljempänä). Yksi tällainen vihje on isän kiinteä suhde lapsen äitiin, ja sukulaisuuden tunnistamismekanismeihin lukeutuu myös muun muassa ulkonäön samankaltaisuus isän ja lapsen välillä.

Yhdysvaltalaiset evoluutiopsykologit Martin Daly ja Margo I. Wilson huomasivat vuonna 1982 julkaisemassaan klassisessa tutkimuksessa, että vastasyntyneiden vauvojen sanottiin yleisemmin muistuttavan isäänsä kuin äitiään. Tämä voi olla tehokas strategia, jolla isä saadaan sitoutumaan lapseen. Äidin ja lapsen välisen yhdennäköisyyden painottaminen ei ole yhtä tärkeää, sillä äiti tietää joka tapauksessa olevansa sukua synnyttämälleen lapselle. Tutkimuksissa on lisäksi huomattu, että vanhemmuuden investointi on enemmän riippuvaista samankaltaisuudesta isän kuin äidin kanssa. Tämä tarkoittaa sitä, että isät investoivat enemmän itseään muistuttavaan lapseen, kun taas äideillä samankaltaisuus ei juuri vaikuta investoinnin määrään.³³

PIENTEN LASTEN VANHEMMAT SUVUN KOOSSAPITÄJINÄ JA PORTINVARTIJOINA

Sukupuoli ja sukulinja ovat kiinnostaneet myös perhesuhteita tutkivia sosiaalitieteilijöitä, jotka ovat evoluutioteoreetikoiden tavoin havainneet, että naiset auttavat ja pitävät enemmän yhteyttä sukulaisiinsa kuin miehet ja että yksilölle äidin puoleiset sukulaiset ovat tyypillisesti läheisempiä kuin isän puoleiset sukulaiset.³⁴ Sosiaalitieteellisissä tutkimuksissa näitä eroja on selitetty naisten roolilla suvun koossapitäjinä (*kin keeper theory*) sekä vanhempien roolilla portinvartijoina (*gatekeeper theory*).

Teoria naisista suvun koossapitäjinä painottaa, että useissa yhteiskunnissa sosiaaliset ja kulttuuriset normit rohkaisevat naisia pitämään miehiä enemmän yhteyttä sukulaisiinsa sekä ottamaan miehiä enemmän vastuuta sukulaistensa auttamisesta. Keskeinen oletus on, että koska naiset on sosiaalistettu miehiä perhekeskeisemmiksi, he myös pitävät enemmän yhteyttä sukulaisiinsa. Teoria naisista suvun koossapitäjinä sisältää siis samanlaisia oletuksia epävirallisen auttamisen sukupuolieroista kuin edellä

esitetyt evolutiiviset lähestymistavat. Erona näiden välillä on se, että evolutiivisissa teorioissa sukupuolierojen katsotaan muotoutuneen osana luonnonvalinnan prosessia, kun taas sosiaalitieteissä korostetaan sosialisatioprosessin merkitystä sukupuolierojen tuottajana.³⁵

Evolutiivisessa tutkimuksessa sukulaisten auttamista on pääasiassa tarkasteltu auttajan näkökulmasta ja oletettu, että apu myös otetaan vastaan. Sosiaalitieteissä laajalti hyödynnetty teoria vanhemmista ”portinvarjoina” kuitenkin huomioi sen, että näin ei välttämättä aina ole.³⁶ Koska pienet lapset eivät voi itse päättää, kenen kanssa he ovat tekemisissä, vanhemmat voivat toimia portinvartijoina ja joko edesauttaa tai ehkäistä lastensa vuorovaikutusta joidenkin sukulaistensa kanssa.³⁷ Esimerkiksi etäinen suhde äidin ja anopin välillä saattaa johtaa siihen, että isänäiti on vain harvoin yhteydessä lapsenlapsiinsa.³⁸ Vaikka sekä äidit että isät voivat toimia portinvartijoina, käytännössä äidit ovat siinä roolissa useammin, koska he ovat yleensä lapsen ensisijaisia huoltajia.³⁹ Tämä äitien asemaa korostava näkemys on niin ikään samansuuntainen evolutiivisen vanhemmuuden investointi -teorian kanssa.⁴⁰

YLISUKUPOLVINEN SOLIDAARISUUS

Sosiaalitieteellisissä tutkimuksissa sukulaisten auttamista on tarkasteltu paljon solidaarisuuden näkökulmasta. Sosiaalipsykologi Vern Bengtsonin 1970-luvulla muotoilema, vanhempien ja näiden aikuisten lasten välisiä suhteita erittelevä alkuperäinen ylisukupolvisen solidaarisuuden malli (*intergenerational solidarity model*) sisältää kolme ulottuvuutta, jotka ovat normatiivinen (*normative*), funktionaalinen (*functional*) ja rakenteistava (*structural*) solidaarisuus.⁴¹ Normatiivinen solidaarisuus kuvaa niitä sosiaalisia odotuksia, joita ihmisillä on liittyen lasten ja vanhempien keskinäisiin velvollisuuksiin. Funktionaalinen solidaarisuus tarkoittaa

sukupolvien välillä annettua käytännöllistä, taloudellista ja emotionaalista tukea sekä sen mahdollisia seurauksia. Rakenteistavalla solidaarisuudella puolestaan viitataan sellaisiin rakenteellisiin tekijöihin, jotka voivat edistää tai rajoittaa sukupolvien välistä kanssakäymistä. Esimerkiksi maantieteellinen etäisyys vaikuttaa vuorovaikutuksen määrään ja laatuun: lähellä toisiaan asuvat ovat todennäköisesti enemmän tekemisissä keskenään, ja vuorovaikutus heidän välillään tapahtuu todennäköisemmin kasvotusten.

Bengtsonin alkuperäinen ylisukupolvisen solidaarisuuden malli sai aikanaan osakseen kritiikkiä, koska se ei huomionnut erilaisten solidaarisuuden ulottuvuuksien välisiä yhteyksiä.⁴² Myöhemmin Bengtson ja hänen kollegansa Robert E. L. Roberts lisäsivätkin teoriaan kolme uutta solidaarisuuden ulottuvuutta. Nämä ovat yhteistyöhön (*associational*), tunnepitoisuuteen (*affektual*) ja yhteisymmärrykseen (*consensual*) perustuva solidaarisuus.⁴³ Yhteistyöhön perustuva solidaarisuus kuvaa sukupolvien välisen yhteydenpidon määrää ja laatua. Tunnepitoinen solidaarisuus taas tarkoittaa sukulaisten toisiaan kohtaan tuntemaa emotionaalista läheisyyttä. Yhteisymmärrykseen perustuva solidaarisuus viittaa sukupolvien keskenään jakamiin arvoihin ja heitä yhdistäviin mielipiteisiin. Bengtson muotoili alkujaan ylisukupolvisen solidaarisuuden mallin koskemaan vanhempien ja aikuisten välisiä suhteita, mutta yhdessä Merril Silversteinin ja Rosann Giarrusson kanssa hän kehitti siitä yleisen mallin, jolla voi kuvata myös isovanhempien ja lastenlasten välisiä suhteita.⁴⁴ Sitten solidaarisuusmallia on sovellettu muidenkin sukulaisten, kuten sisarusten, välisten suhteiden tutkimiseen.⁴⁵

Ylisukupolvisen solidaarisuuden malli perustuu ajatukseen nuorempien ja vanhempien perhesukupolvien välisten suhteiden vastavuoroisuudesta. Tutkimukset ovat kuitenkin osoittaneet, että käytännössä vanhemmat sukupolvet tukevat nuorempia huomattavasti enemmän kuin nuoremmat vanhempia.⁴⁶ Sosiaalitieteissä

avun suuntautumista sukupolvien ketjussa alaspäin on selitetty niin kutsutulla sukupolvien välisten panosten hypoteesilla (*inter-generational stake hypothesis*).⁴⁷ Myös tämä hypoteesi kehitettiin alun perin kuvaamaan vanhempien ja lasten välistä suhdetta, mutta sitäkin on myöhemmin laajennettu isovanhempiin ja lastenlapsiin.⁴⁸ Hypoteesin mukaan vanhemmat ja lapset sitoutuvat eri tavoin perhesukupolvien väliseen vuorovaikutukseen. Vanhemmat sukupolvet ”panostavat” vuorovaikutukseen nuorempia enemmän, koska perheen jatkuvuus ja säilyminen on heille tärkeämpää kuin lapsille. Lapset puolestaan haluavat saavuttaa itsenäisyyden ja riippumattomuuden perheestä, mikä vähentää heidän kiinnostustaan panostaa vanhempiin sukupolviin. Sukupolvien välisten panosten hypoteesi olettaa, että vanhemmat sukupolvet tähdentävät ylisukupolvista solidaarisuutta ja aliarvioivat perhesukupolvien välisten ristiriitojen määrää, siinä missä nuoremmat sukupolvet vähättelevät solidaarisuutta ja korostavat ristiriitoja.⁴⁹

Myös evolutiivinen tutkimus painottaa sukupolvien välisten ajallisten ja materiaalistien panostusten suuntautuvan pääasiassa vanhemmilta sukupolvilta nuoremmille, mutta selitys sille miksi näin on, eroaa sosiaalitieteilijöiden näkemyksestä. Evoluutioteoreetikkojen mukaan perimmäisenä selityksenä auttamisen epätasaiselle jakautumiselle on se, että panostusten kohdistuminen lisääntymissuuntaan lisää yksilöiden kokonaiskelpoisuutta eli omien geenien säilymistä ja leviämistä tulevissa sukupolvissa. Tämän vuoksi ihmisille on evoluution saatossa muodostunut taipumus tukea enemmän nuorempia kuin vanhempia sukulaisiaan. Esimerkiksi vaihdevuosien jälkeen naisten ”kannattaa” keskittyä tukemaan omia lapsiaan ja lastenlapsiaan, sillä he eivät voi enää itse saada lapsia.⁵⁰ Lisäksi evolutiivisessa tutkimuksessa on korostettu, ettei vastavuoroisuus ole lähisukulaisten välisessä avussa keskeinen piirre vaan se luonnehtii erityisesti muiden kuin sukulaisten välisiä suhteita.⁵¹ Vanhempien panostukset lapsiinsa

perustuvat pyyteettömyydelle, eivätkä ne edellytä lapsilta vasta-
vuoroisesti saatavaa tukea.

TARVE- JA MAHDOLLISUUSRAKENTEET

Sosiaalitieteissä sukulaisten auttamista ja avun kohdistumista on selitetty tarve- ja mahdollisuusrakenteilla (*need and opportunity structures*), jotka liittyvät edellä käsiteltyyn funktionaalisen solidaarisuuden ulottuvuuteen.⁵² Tarverakenteilla viitataan niihin tekijöihin, jotka lisäävät ihmisten tarvetta saada apua läheisiltään, ja esimerkiksi taloudellisten, ajallisten ja toiminnallisten resurssien puute voivat merkitä tarvetta muilta saatavalle avulle. Mahdollisuusrakenteet puolestaan muodostuvat tekijöistä, jotka edesauttavat avun antamista ja jotka usein ovat avuntarpeisiin nähden juuri päinvastaisia. Huono terveydentila, kehno taloudellinen tilanne ja pitkä maantieteellinen etäisyys autettavaan vähentävät auttamismahdollisuuksia. Tarve- ja mahdollisuusrakenteiden malli olettaa, että tukea tarvitsevat myös saavat sitä muita todennäköisemmin ja että vastaavasti ne, joilla on paremmat edellytykset auttaa, antavat muita enemmän apua läheisilleen.

Valtion tarjoamat julkiset palvelut ja etuudet vaikuttavat paitsi avuntarpeisiin myös auttamismahdollisuuksiin.⁵³ Eri maiden välillä julkisten palveluiden ja tulonsiirtojen laajuus ja kattavuus vaihtelevat huomattavasti. Maakohtaisia eroja on myös ”defamilisaation asteessa” eli siinä, kuinka paljon julkinen hyvinvointipolitiikka vähentää yksilön riippuvuutta perheeltä saadusta tuesta ja turvasta.⁵⁴ Suomea pidetään muiden Pohjoismaiden tavoin korkean defamilisaatioasteen maana, sillä meillä on painotettu universaaleja yksilöllisiä oikeuksia tukiin ja palveluihin. Pohjoismaisten hyvinvointivaltioiden on jopa väitetty näivettävän perhe-suhteita ja vähentävän sukulaisten toisilleen antamaa apua. Niin kutsuttu *crowding out* -hypoteesi ennustaa, että kattavat julkiset

etuudet vähentävät perheenjäsenten toisilleen antamaa epävirallista apua. Empiirisissä tutkimuksissa on kuitenkin havaittu, että ihmiset auttavat ja tukevat lähisukulaisiaan runsaasti myös vahvoissa hyvinvointivaltioissa.⁵⁵ Vasta-argumenttina onkin esitetty *crowding in* -hypoteesi: kun hyvinvointivaltio tukee kansalaisiaan, se parantaa auttamismahdollisuuksia ja siten vapauttaa ihmisiä antamaan epävirallista apua läheisilleen.⁵⁶ Hyvinvointivaltion laajuuden ja sukulaisten välisen auttamisen välisiä yhteyksiä koskevia empirisiä tutkimustuloksia käsitellään tarkemmin luvuissa 7 ja 10.

ELÄMÄNKULKUNÄKÖKULMA JA ELINKIERTOTEORIA

Ylisukupolvinen solidaarisuus -mallin ohella sosiaalitieteellisissä perhetutkimuksissa on käytetty paljon niin kutsuttua elämänkulunäkökulmaa. Se korostaa, että ihmisten toiminta on aina sidoksissa konkreettiseen aikaan ja paikkaan, ja näin ollen myös perhesuhteet vaihtelevat aikakaudesta ja kulttuurista toiseen.⁵⁷ Esimerkiksi länsimaissa naisten työssäkäynnin yleistyminen ja hyvinvointivaltiollisten perhepalvelujen luominen ovat vaikuttaneet huomattavasti sukulaisavun tarpeeseen. Alueelliset erot sukulaisien auttamisessa voivat olla suuria myös maiden sisällä, ja sukulaisryhmien väliset vuorovaikutussuhteet saattavat olla erilaisia vaikkapa maaseudulla ja kaupungeissa.⁵⁸

Elämänkulunäkökulmaa soveltavat sosiaalitieteilijät ovat korostaneet, että perheenjäsenten elämät linkittyvät toisiinsa, jolloin yhden perheenjäsenen kokemukset ja tekemiset vaikuttavat muiden perheenjäsenten elämään.⁵⁹ Myös muiden perheenjäsenten välisten suhteiden laadulla voi olla merkitystä. Näin ollen vaikkapa vanhempien ja isovanhempien hyvät tai huonot välit tavallisesti heijastuvat siihen, kuinka paljon isovanhemmat investoivat lapsenlapsiinsa.⁶⁰

Lisäksi elämänkulunäkökulma painottaa, että perheenjäsenen ikä ja elämänvaihe vaikuttavat heidän välisiinsä suhteisiin.⁶¹ Tärkeitä elämänkulun siirtymiä ovat muun muassa koulunkäynnin aloittaminen, lapsuudenkodista pois muuttaminen, työuran aloittaminen, naimisiinmeno, lapsen saaminen, eläköityminen ja leskeksi jääminen. Perhesuhteiden osalta keskeistä on, että elämänkulun siirtymät liittyvät yleensä, joskaan eivät aina, tiettyyn ikävaiheeseen. Esimerkiksi vanhemmaksi tai isovanhemmaksi tullaan tavallisesti tiettyssä iässä. Vanhemmuuden ja isovanhemmuuden luonne ja merkitys yksilölle taas vaihtelee sen mukaan, minkä ikäisestä henkilöstä on kyse, ja niihin vaikuttavat myös lapsen sekä mahdollisesti muiden perheenjäsenten ikä.⁶²

Sosiaali- ja taloustieteissä sukupolvien välistä apua on tarkasteltu rationaalisena ja tietoisena toimintana, joka perustuu vastavuoroisuudelle. On katsottu, että vanhemmat sukupolvet voivat suunnata panostuksiaan nuorempiin sukupolviin odottaen vasta-apua myöhemmässä elämänvaiheessaan.⁶³ Esimerkiksi teoria isovanhemmista rationaalisina investoijina olettaa, että isovanhemat panostavat niiden lastensa lapsiin, joilta he uskovat saavansa elämänsä loppuvaiheessa apua hoivan ja muun tuen muodossa.⁶⁴ Sen sijaan evolutiivisessa tutkimuksessa on korostettu, että taipumus panostaa nuorempiin sukulaisiin ei ole aina tietoista ja ettei panostusten hyöty riipu tulevaisuudessa saatavasta vasta-avusta vaan niiden merkityksestä kokonaiskelpoisuudelle. Evolutiivinen näkökulma ei siis oletta vanhempien ja isovanhempien tietoisesti panostavan lapsiinsa ja lapsenlapsina siinä toivossa, että nämä maksaisivat saamaansa tukea myöhemmin takaisin.

Myös biologinen elinkiertoteoria (*life history theory*) ennustaa auttamiskäyttäytymisen vaihtelevan yksilön elämänvaiheiden mukaan. Elinkiertoteoria perustuu ajatukselle, että jokainen suvullisesti lisääntyvä eliö joutuu elämänsä aikana tekemään valintoja siinä, panostaako omaan kasvuun ja kypsymiseen, parinvalintaan

vai lisääntymiseen.⁶⁵ Se, mihin näistä käytetään eniten voimavaroja, on sidoksissa yksilön tilanteeseen ja ympäristöön sekä muiden yksilöiden käyttäytymiseen. Esimerkiksi lastenhankintaiässä olevan henkilön voi olla kokonaiskelpoisuuden näkökulmasta kannattavampaa panostaa ennemmin omaan lisääntymiseensä kuin vaikkapa tukea sisarustensa lisääntymistä. Vastaavasti henkilön, joka ei voi itse saada lapsia (esimerkiksi iän, hedelmättömyyden tai puolison puuttumisen takia), kannattaa kenties tukea sisarustensa perheellistymistä ja panostaa sisarustensa lapsiin.⁶⁶

ÄIDIT JA ISÄT

Ihmislajin evoluutiohistoriassa äidit ovat tyypillisesti panostaneet jälkeläisiinsä enemmän kuin isät. Myös nykyisissä länsimaisissa yhteiskunnissa äidit ja isät ovat keskimäärin eri tavoin läsnä lastensa elämässä. Esimerkiksi äidit tavallisesti käyttävät suurimman osan vanhempain- ja hoitovapaista. Evolutiivisesta näkökulmasta tämä on ymmärrettävää, mutta tässä on syytä varoa tekemästä aiemmin mainittua *naturalistista virhepäätelmää* eli olettaa, että näin asian myös pitäisi olla. Evolutiivinen näkökulma ei anna minikäänlaisia suosituksia siitä, *miten* vanhempien hoivan tulisi jakautua. Se kuitenkin tarjoaa yhden selityksen sille, miksi äitien ja isien väliset erot vanhemmuuden investoinneissa vaikuttavat olevan niin sitkeässä.

Sukulaisvalinnan teoria korostaa geneettisen (tai geneettiseksi oletetun) sukulaisuuden merkitystä, mutta sen lisäksi olennaisia perhesuhteisiin vaikuttavia tekijöitä ovat sukupuoli ja sukulinja (onko henkilö sukua äidin vai isän kautta). Ras-kaudesta ja imetyksestä johtuen lapsen saaminen on väistämättä äidille suurempi ja myös ”pakollisempi” investointi kuin isälle. Äidin tekemien investointien tärkeys korostuu erityisesti varhaislapsuudessa. Tämä havaittiin myös luonnollisen

syntyvyyden metsästäjä-keräilijä-yhteisöjä kartoittavassa laajassa katsausartikkelissa, jossa selvisi, että lapselle äidin menettäminen on huomattavasti haitallisempaa kuin isän menettäminen.⁶⁷ Evoluutiohistoriassa esiäitimme ovat voineet parhaiten parantaa kokonaiskelpoisuuttaan eli geneettisen perimänsä jatkumista maksimoimalla lapsilleen tarjoamansa hoivan määrän.⁶⁸

Evolutiivisessa tutkimuksessa äitien ja isien erilaisten investointien oletetaan kumpuavan sukupuolisidonnaisista lisääntymisstrategioista (*sex-specific reproductive strategies*), jotka heijastuvat useisiin psykologisiin taipumuksiin.⁶⁹ Koska isyyden investointi on vähemmän pakollista kuin äitiyden investointi, miesten on periaatteessa mahdollista lisätä jälkeläistensä määrää naisia enemmän hankkimalla lapsia useiden kumppaneiden kanssa ja minimoimalla tämän jälkeen isyyden investoinnit.⁷⁰ Miehet siis voivat, ainakin teoreettisesti ajateltuna, investoida enemmän jälkeläisten määrään ja naiset puolestaan jälkeläisten ”laatuun”, kuten lapsen hyvinvointiin. Sukupuolisidonnaisilla lisääntymisstrategioilla on myös selitetty mahdollisia eroja äidin ja isän puolen sukulaisten investoinneissa sekä investointien vaikutuksissa niin lasten hankintaan kuin pienten lasten hyvinvointiin. Tällöin oletetaan, että naisen sukulaiset panostaisivat enemmän lasten hyvinvointiin ja selviytymiseen ja miehen sukulaiset puolestaan jälkeläisten määrään (aiheesta tarkemmin jäljempänä).⁷¹ Empiiriset tutkimukset eivät kuitenkaan ole antaneet yksiselitteitä tukea tälle oletukselle.⁷²

Naisille ”paras” lisääntymisstrategia ei useinkaan ole saada mahdollisimman paljon lapsia, koska sillä saattaisi olla haitallisia seurauksia naisen omalle hyvinvoinnille ja tämän jo synnyttämille lapsille.⁷³ Naisen sukulaisten, erityisesti hänen vanhempiansa kohdalla tämä tarkoittaa sitä, että äidin puoleisten isovanhempien voi olla kannattavampaa panostaa tyttärensä ja tämän lasten hyvinvointiin kuin mahdollisimman suureen lapsimäärään. Oma tytär nimittäin on vanhempiansa näkökulmasta korvaamaton. Sen

sijaan miniä voi olla miehen vanhempien näkökulmasta korvattavissa, koska mies voi ainakin periaatteessa löytää itselleen uuden kumppanin. Siksi isän puoleisten isovanhempien saattaa kokonaiskelpoisuuttaan edistääkseen olla kannattavaa pyrkiä lisäämään lastenlasten määrää jopa miniän hyvinvoinnin kustannuksella.⁷⁴

Varmuus isyydestä on eläinmaailmassa vahvasti sidoksissa isyyden investointeihin: yleensä vain ne eläinurokset investoivat poikasiin, joilla on edes jonkinasteinen varmuus siitä, että investoinnin kohteena oleva on heidän jälkeläisensä.⁷⁵ Vain viitisen prosenttia nisäkäslajeista on sellaisia, että urokset ylipäättään investoivat jälkeläisiinsä hedelmöittymisen jälkeen. Geenitestien avulla isät voivat nykyään saavuttaa 99,9 prosentin varmuuden isyydestään, mutta harvat tekevät testiä ja sitä paitsi evolutiivisesti valikoituneet käyttäytymispiirteet ovat peräisin ajalta ennen nykyaikaista lääketiedettä.

Tämän päivän Länsi-Euroopassa isyyden epävarmuuden on arvioitu olevan 1–3 prosenttia (eli tämä osuus oletetuista isistä ei olisi lapsensa biologisia isiä), ja alle 1 prosentin lukemiakin on esitetty.⁷⁶ Tämä ei kuitenkaan päde kaikkialla ja kaikkiin yhteiskuntiin, ja esimerkiksi eräissä pienissä heimoyhteisöissä, kuten Yanomama-intiaanien parissa, isyyden epävarmuuden on todettu olevan korkeampi.⁷⁷ On myös viitteitä siitä, että ainakin joissain yhteisössä isyyden epävarmuus on yleisempää alimmissa sosioekonomisissa ryhmissä.⁷⁸ Geenitutkimusta ja sukuhistoriallista aineistoa hyödyntäneessä tutkimuksessa kuitenkin selvisi, että jo viimeisen neljänsadan vuoden aikana isyyden epävarmuus on pysynyt Länsi-Euroopassa hyvin alhaisella tasolla, noin 1–2 prosentissa.⁷⁹ Tämä osuus on huomattavasti pienempi kuin aiemmin on esitetty, sillä usein on oletettu isyyden epävarmuuden olleen esiteollisissa yhteiskunnissa jopa 10–20 prosenttia. Absoluuttisia epävarmuuslukuja merkittävämpiä voivat kuitenkin olla psykologiset vaikutukset, jotka liittyvät siihen mahdollisuuteen, että

oletettu isä ei olekaan lapsen biologinen isä, sillä ne ovat saattaneet evoluution saatossa muokata miesten käyttäytymistapaamuksia.⁸⁰

SISKOT JA VELJET

Sisarussuhteet ovat ainutlaatuisia paitsi kestonsa vuoksi myös siksi, että niissä yhdistyvät yhtäältä pyyteeton auttaminen ja vahvat tunnesiteet ja toisaalta kova kilpailu ja ristiriidat. Täyssisaruksilla (joilla on siis yhteiset biologiset vanhemmat) on yhteisiä geenejä keskimäärin 50 prosenttia ja puolisisaruksilla (joko yhteinen äiti tai isä) 25 prosenttia. Identtiset kaksoiset ovat toistensa geneettisiä kopioita, joten he jakavat 100 prosenttia geeniperimästään ja ovat myös ”geneettisiä vanhempia” toistensa lapsille.

Koska sisarukset jakavat keskenään runsaasti yhteisiä geenejä, sukulaisvalinnan teoria olettaa, että omiin sisaruksiin ja heidän perheisiinsä investoiminen kannattaa. Sisarussuhteisiin kuitenkin liittyy myös kilpailua ja siitä juontuvia ristiriitoja. Tarkastellessaan vanhempien ja jälkeläisten välisiä ristiriitoja (*parent-offspring conflict*) Robert Trivers huomioi, että sisarusten väliset ristiriidat kumpuavat usein kilpailusta vanhempien rajallisista resursseista.⁸¹ Lapsilla on vahva taipumus valvoa vanhempiensa käytöstä, ja he ovat tarkkoja tunnistamaan, mikäli vanhemmat mahdollisesti suosivat muita sisaruksia.⁸² Kilpailu sisarusten välillä on tyypillisesti ankarinta lapsuudessa ja nuoruudessa, jolloin vanhempien investoinneilla on eniten merkitystä, mutta sitä esiintyy myös aikuisuudessa.⁸³ Aikuiset sisarukset saattavat kilpailla esimerkiksi vanhempien tarjoamasta taloudellisesta tuesta tai lastenhoitoavusta. Perintöriidat ovat niin ikään tavanomainen sisaruskilpailun ilmenemismuoto.

Sosiaalitieteellisissä tutkimuksissa on tarkasteltu sosioekonomisten tekijöiden ja muiden perhesuhteiden yhteyttä sisarussuhteiden laatuun. Elämäntilanteen kulmaan nojaten on painotettu

sitä, että avuntarpeet ja auttamismahdollisuudet vaihtelevat eri ikävaiheissa.⁸⁴ Lapsuudenkodistaan muuttaessaan sisarukset tarvitsevat toisiltaan erilaista tukea kuin eläkkeellä ollessaan, ja vastaavasti auttamismahdollisuudet voivat muuttua iän myötä esimerkiksi terveydentilan tai taloudellisen tilanteen muuttuessa. On myös esitetty, että sisarusten samankaltaisuus voi vaikuttaa heidän keskinäisiin suhteisiinsa. Mikäli sisarusten välinen ikäero on pieni, he ovat samaa sukupuolta, heillä on samankaltainen koulutus- ja ammattiasema tai heillä molemmilla on pieniä lapsia, sisarusten oletetaan olevan enemmän läsnä toistensa elämässä.⁸⁵ Sisarussuhteita tarkasteltaessa on huomioitu, että kahden perheenjäsenen väliset suhteet ovat aina sidoksissa muihin perhesuhteisiin. Näin ollen kahden sisaruksen keskinäisiin suhteisiin voivat vaikuttaa myös heidän suhteensa muihin sisaruksiinsa sekä vanhempiinsa.⁸⁶

ISOVANHEMMAT JA MUU LAAJENNETTU PERHE

Isovanhemmuus ei ole ihmislajin yksinoikeus, vaikka nykytiedon valossa hoivaavia isoäitejä onkin vain harvoilla lajeilla ja hoivaavia isoiisiä sitäkin harvemmillä. Naaraiden erittäin pitkä hedelmätön elämänvaihe puolestaan on vieläkin harvinaisempi. Nykytiedon mukaan ainoastaan miekkavalasnaarailla on vastaavanlainen pitkä hedelmätön elinikä kuin ihmisnaisilla, joskin käsitys saattaa muuttua tutkimustiedon karttuessa.⁸⁷ Evoluutioteorian näkökulmasta lisääntymisen lopettaminen aikaisin ei ole kannattavaa, mikäli siitä ei seuraa jotakin muuta kokonaiskelpoisuushyötyä, joka korvaa menetetyt haitat. Isoäitihypoteesin (*grandmother hypothesis*) mukaan ikääntyvien naisten on kannattanut ennemmin auttaa omia lapsiaan hankkimaan lapsia ja pitämään lapsenlapset hengissä kuin jatkaa itse lisääntymistä mahdollisimman pitkään.⁸⁸ Isoäitihypoteesista on viimeisten parin vuosikymmenen aikana käyty välillä kiivastakin keskustelua. Vastustajat ovat tarjonneet

hoivaavalle isoäitiydelle selitykseksi sitä, että se olisi naisten pitkän hedelmättömän iän sivutuote. Mikäli tämä pitää paikkansa, naisten hedelmätön elämänjakso on pidentynyt ensin ja tehnyt sen jälkeen isoäideistä hyödyllisiä.⁸⁹ Luvussa 7 käsittelemme tarkemmin empiirisiä tutkimuksia, joissa on testattu isoäitihypoteesin teoreettisia oletuksia.

Äidin tai isän sukulinjan painottuminen (*matrilateral bias*, *patrilateral bias*) tarkoittaa jommankumman sukulinjan hallitsivampaa asemaa sukulaissuhteissa ja auttamisessa. Tutkimuksissa on toistuvasti havaittu, että erityisesti silloin, kun kulttuuriset tekijät eivät rajoita sukulaissuhteita esimerkiksi suosimalla asumista isän puoleisten sukulaisten lähellä, äidin puolen sukulaiset investoivat perheeseen ja varsinkin sen lapsiin enemmän kuin isän puoleiset sukulaiset.⁹⁰ Tätä on selitetty muun muassa sukupuolille tyypillisistä lisääntymisstrategioista juontuvalla vahvalla äitilinjalla sekä sillä, että investointi lapseen on aina myös investointi lapsen äitiin. Jos lapsen äiti käyttää omien tai appivanhempiensa tarjoaman avun ja sen myötä saamansa lisäresurssit muiden saman puolison kanssa saamiensa lasten hoivaamiseen tai uusien jälkeläisten hankkimiseen tämän kanssa, on siitä yhtä lailla hyötyä äidin ja isän puoleisille isovanhemmille. Jos taas äiti käyttää lisäresurssinsa omien sisarustensa lisääntymismenestyksen tukemiseen (esimerkiksi hoitamalla näiden lapsia) tai hankkiakseen lapsia uuden puolison kanssa, ei isän puoleisten isovanhempien panostuksista ole vastaavaa hyötyä heille itselleen.⁹¹

Isoäitihypoteesi, äidin suvun painottuminen ja isyyden epävarmuus ennustavat, että eri isovanhempien lapsenlapsiinsa kohdistamat ajalliset ja muut investoinnit vaihtelevat. Tutkimusten perusteella äidinäiti yleensä investoi lapsenlapseen eniten, seuraavaksi tulevat äidinisä ja isänäiti sekä viimeisenä isänisä.⁹² Erot äidin ja isän puoleisten sukulaisten välillä koskevat myös vanhempien sisaruksia: tyypillisesti äidin puoleiset tädit investoivat lapseen

isän puoleisia tätejä enemmän ja suhde enoon on läheisempi kuin suhde setään.⁹³ Isovanhempia koskevia empiirisiä tutkimustuloksia esitellään tarkemmin luvussa 7 ja tätejä, setiä ja enoja koskevia tuloksia luvussa 8.

UUSPERHEET JA BONUSPERHEENJÄSENET

Ihmisten perhesuhteet ovat monimuotoisia. Perheiden monimuotoisuus ei ole vain nyky-yhteiskuntaa koskeva ilmiö, vaikka toisinaan niin onkin esitetty. Vielä 1900-luvun alkupuolella perheet hajosivat usein äidin tai isän kuoleman seurauksena, ja uusperheitä syntyi leskien uusien avioliittojen myötä. Uutta on kuitenkin se, että nykyisin uusperheet muodostuvat tyypillisesti vanhempien erottua ja kummankin jatkaessa perhe-elämää joko sinkkuna tai uuden puolison kanssa. Elossa olevat entiset puoliset ovatkin keskeinen seikka, joka erottaa nykypäivän uusperheet entisaikojen vastaavista.

Uusperheisiin kuuluu sekä lasten biologisia että ei-biologisia sukulaisia, mikä voi vaikuttaa perheenjäsenten keskinäisiin suhteisiin monin tavoin. Myös adoption myötä perheisiin voi muodostua ei-biologisia suhteita. Suhteet adoptiolapsiin ja uuden liiton mukana perheeseen tullessiin lapsiin saattavat kuitenkin poiketa merkittävästi toisistaan, eli pelkkä geneettinen sukulaisuus ei ”määrrä” perhesuhteiden laatua. Vanhempien ja isovanhempien kiintymys lapseen ei riipu siitä, onko kyse biologisesta vai adoptoidusta lapsesta, sillä adoptiolapset ovat tavallisesti hyvin toivottuja ja odotettuja ja adoptioprosessia on harkittu tarkkaan.⁹⁴ Uuden puolison aiemmin saamat lapset sitä vastoin tulevat ikään kuin kaupan päälle. Tämä ei tietenkään tarkoita, etteikö heihin voitaisi kiintyä samalla tavoin kuin biologisiin ja adoptoituihin lapsiin, mutta aina näin ei kuitenkaan ole.⁹⁵ Empiirisissä tutkimuksissa on havaittu, että vanhemmat ja isovanhemmat investoivat uuden

puolison aiempiin lapsiin keskimäärin vähemmän kuin biologisiin tai adoptoituihin lapsiin.⁹⁶

Uusien liittojen myötä tulevia ei-biologisia sukulaisia on alettu kutsua arkikielessä ”bonusperheenjäseniksi”. Nimitys viittaa siihen, että uudet perheenjäsenet ovat jonkinlainen lisäetu tai palkkio, mutta toisaalta se alleviivaa eroa biologisten ja ei-biologisten perheenjäsenten välillä. Näin termi kuvaa myös hyvin ihmisten taipumusta eritellä perhesuhteita sukulaisuuden perusteella.

VIITTEET

2. Sukulaisten auttaminen

1. Sanderson 2012.
2. Scott-Phillips ym. 2011.
3. Merton 1968; Erola & Räsänen 2014.
4. Coall & Hertwig 2010; Hopcroft 2010; Rotkirch 2018; Tanskanen & Danielsbacka 2019; Turner ym. 2015.
5. Daly & Perry 2017; Hrdy 1999; 2009; Perry & Daly 2017. Ks. myös hyvä suomenkielinen yleisesitys aiheesta: Rotkirch 2014.
6. Esim. Desjardins ym. 2007; Jennions & Macdonald 1994; Jetz & Ruben-stein 2011; Hrdy 2007.
7. Isler & van Schaik 2012
8. Isler & van Schaik 2012.
9. Berg & Rotkirch 2014.
10. Kaplan ym. 2000.
11. Isler & van Schaick 2012.
12. Sear 2016.
13. Sanderson 2018.
14. Westermarck 1921.
15. Trivers 2002.
16. Hamilton 1964.
17. Hamilton ehti poikkeuksellisesti saamaan jo elinaikanaan runsaasti tunnustuksia. Hänelle myönnettiin esimerkiksi Darwin-mitali ja Crafoord-palkinto ("biotieteiden Nobel") (Gafen 2004). Vuonna 1997

- Hamilton sai Suomen presidentin myöntämän akateemikon arvonimen (Suomen Akatemia 2015).
18. Hamilton 1964.
 19. Abbot ym. 2011.
 20. Chagnon ym. 2017.
 21. Hughes 1988.
 22. Trivers 1972.
 23. Trivers 1971; 1972; 1974.
 24. Von Hippel & Trivers 2011; Trivers 2012.
 25. Triversille on esimerkiksi myönnetty Crafoord-palkinto ja *Time*-lehti on listannut hänet 1900-luvun sadan merkittävemmän ajattelijan ja tieteentekijän joukkoon. Jacobson 2018; Trivers 2018.
 26. Trivers 1972.
 27. Trivers 1974.
 28. Antfolk 2014; Bressan & Kramer 2015; Krupp ym. 2011; Lieberman ym. 2007.
 29. Charlesworth & Willis 2009.
 30. Westermarck 1921.
 31. Esim. Antfolk ym. 2012; Bevc & Silverman 2000; Lieberman & Lobel 2012; Talmon 1964.
 32. Lieberman ym. 2007; Tanskanen & Danielsbacka 2018.
 33. Alvergne ym. 2009; Daly & Wilson 1982; McLain ym. 2000; Platek ym. 2002; ks. kuitenkin DeBruine 2004.
 34. Esim. Chan & Elder 2000; Dubas 2001.
 35. Bracke ym. 2008; Dubas 2001; Trivers 1972; Willson ym. 2003.
 36. Robertson 1975; Thompson & Walker 1987.
 37. Matthews & Sprey 1985; Sprey & Matthews 1982.
 38. Danielsbacka ym. 2015.
 39. Bracke ym. 2008.
 40. Trivers 1972.
 41. Bengtson 1975.
 42. Ks. Atkinson ym. 1986; Roberts ym. 1991.
 43. Bengtson & Roberts 1991.
 44. Silverstein ym. 1998.
 45. Voorpostel & Blieszner 2008.
 46. Esim. Albertini ym. 2007; Hämäläinen & Tanskanen 2019.
 47. Bengtson & Kuypers 1971.
 48. Hoff 2007.
 49. Giarrusso ym. 1995.
 50. Coall & Hertwig 2010.
 51. Trivers 1971.
 52. Szydlík 2008; 2012; 2016.
 53. Esim. Igel & Szydlík 2011; Szydlík 2016.
 54. Esping-Andersen 1990, 1999; Titmuss 1983.
 55. Esim. Brandt & Deindl 2013; Fokkema ym. 2008.
 56. Esim. Kujala & Danielsbacka 2015; Szydlík 2016.
 57. Elder & Johnson 2003; Giele & Elder 1998.
 58. King & Elder 1995; 1998; Pashos 2000.
 59. Bengtson, Biblarz, & Roberts 2002; Cox & Paley 1997; Elder 1994.
 60. Danielsbacka ym. 2015; Fingerma 2004; Uhlenberg & Hammill 1998.
 61. Elder 1994.
 62. Coall & Hertwig 2010.
 63. Brugiavini ym. 2013; Friedman ym. 1994; Geurts ym. 2012.
 64. Friedman ym. 2008.
 65. Lahdenperä ym. 2012.
 66. Pollet & Hoben 2011; Tanskanen 2015.
 67. Sear & Mace 2008.
 68. Campbell 2013.
 69. Daly 2016, 109–112; Hopcroft 2016.
 70. Ks. kuitenkin Kokko & Jennions 2003.
 71. Euler 2011.
 72. Tanskanen & Danielsbacka 2019.
 73. Euler 2011.
 74. Mace & Sear 2005.
 75. Platek & Shackelford 2006b.
 76. Anderson 2006; Sasse ym. 1994; Wolf ym. 2012.
 77. Neel ym. 1975.

78. Cerda-Flores ym. 1999.
79. Larmuseau ym. 2013.
80. McBurney ym. 2002.
81. Trivers 1974.
82. Salmon & Hehman 2014.
83. Salmon & Hehman 2015.
84. Campbell ym. 1999.
85. Tanskanen & Rotkirch 2018; Voorpostel ym. 2007
86. Whiteman ym. 2011.
87. Croft ym. 2017.
88. Coall & Hertwig 2010; Euler 2011; Hawkes 2003; Hawkes & Blurton Jones 2005.
89. Broadfield 2010.
90. Ks. esim. Perry & Daly 2017.
91. Daly & Perry 2017.
92. Coall & Hertwig 2010; Euler 2011.
93. Tanskanen & Danielsbacka 2019.
94. Rotkirch 2018; Segal ym. 2015.
95. Daly & Wilson 1985; Rotkirch 2018; Tanskanen ym. 2014.
96. Gibson 2009; Hamilton ym. 2007; Tanskanen ym. 2020.